

Mannen in modderland

Colofon

ISBN: 978 94 6365 284 1

1e druk 2020

© 2020, Jos Schouwenaars

Exemplaren zijn te bestellen via de boekhandel
of rechtstreeks bij de uitgeverij:

Uitgeverij Elikser

Ossekop 4

8911 LE Leeuwarden

www.elikser.nl

Vormgeving binnenwerk en omslag: Evelien Veenstra

Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op wat voor wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur en de uitgeverij.

This book may not be reproduced by print, photoprint, microfilm or any other means, without written permission from the author and the publisher.

Mannen in modderland

Jos Schouvenaars

Deel 1

In de modder

1938-1945

Helmut, zomer 1938

“Was papa maar zo leuk als oom Franz.” Helmut zei het zonder zijn hoofd te draaien, star bleef hij kijken naar de kranen in de haven van Kiel die kleiner en kleiner werden, net als de achterblijvende regenwolken. Hij richtte zijn oog opzij naar de nog laagstaande zon en zag dat zijn zusje, die naast hem aan de reling stond, gillend wegliep naar haar nichtjes iets verderop. Ze was nog echt een kind, vond hij, ze luisterde niet eens.

Zijn gedachten dwaalden af naar zijn vader. Ook die luisterde niet naar hem. Hoe vaak had hij niet gevraagd om op de jeugdvereniging te mogen. Hij was vijftien nu en dus oud genoeg, maar zijn vader wou er niets van weten. Nazi's, had die gezegd, daar word jij geen lid van.

Terwijl Helmut de golven volgde, dacht hij weer aan zijn oom en aan wat die had verteld over de jeugdvereniging. Het was er heel erg leuk, je kreeg er kameraden, leerde er vuur maken en vloten bouwen. Oom Franz had hem daarbij met ondeugende ogen zijn gespierde armen laten zien. Daarna hadden ze allebei vreselijk gelachen.

Zijn vader was heel anders, vond Helmut. Die keek altijd wat boos en lachte zelden. Hij zag hem nu haarscherp voor zich, zijn sombere ogen onder een bos donker krullend haar. Helmut streek met gestrekte vingers door zijn haren, hij voelde de krullen in de weg zitten. Ook die zou hij graag inruilen, net als zijn vader. Toen hij zijn oom naar hem toe zag komen, veegde hij snel een opkomende traan weg. “Nu varen we echt, Helmut, leuk! Vind je niet?” Oom Franz keek hem onderzoekend aan. Gelukkig heeft hij niets gezien, dacht Helmut.

“Kijk, we varen nu de Oostzee op en straks zien we aan de kust allemaal mooie steden, we gaan helemaal tot aan Danzig. Maar eerst gaan we nog aan land op het eiland Rügen, dat wordt super!” Het enthousiasme van zijn oom deed zijn werk, Helmut's ogen begonnen weer te stralen. Hij had gelezen over de kilometerslange rij vakantiehuizen die er op Rügen werd gebouwd. Daar mocht je naartoe als je soldaat was. Zou hij er later ook komen?

“Oom Franz, papa wil niet dat ik bij de jeugdvereniging ga. Maar kan ik dan toch soldaat worden?” Zijn oom bukte zich naar hem toe. “Heus wel. Weet je, Helmut, je vader denkt er over een tijdje ook wel anders over.” Helmut twijfelde. “Denkt u echt? Papa zegt soms de hele dag niets tegen mij, dan zit hij alleen maar naar buiten te staren. Hij is ook al we-

ken niet meer naar zijn werk op de timmerfabriek geweest. Als ik zeg naar de vereniging te willen, begint hij tegen me te schreeuwen. Daar zijn slechte mensen, zegt hij dan. Hebben jullie in Danzig wel leuke mensen bij de vereniging?”

“Jazeker, jongen, maar die heb je ook bij jullie in Hamburg. Weet je, je vader is verdrietig en bezorgd en dat komt omdat zijn beste vriend, meneer Groswald, is vertrokken. Je moeder moet nu goed voor hem zorgen, dan komt het wel weer goed.” Oom Franz gaf hem een klopje op zijn rug en wees naar de wand van de stuurhut, schuin boven hem. “Zie je wat ze daar geschreven hebben, daar boven die ramen? Kraft durch Freude, is dat niet precies waar het om gaat, Helmut?”

Helmut en zijn zusje Olga waren met hun oom Franz, tante Greta en twee nichtjes op vakantie met de boot. De reis was georganiseerd door de Arbeidersontspanningsvereniging Kraft durch Freude, die ervoor zorgde dat ook mensen met minder geld konden genieten van een betaalbare vakantie, een onderneming waarmee de Duitse nationaalsocialistische partij veel sympathisanten had gekregen.

Bij zijn vorige bezoek in Hamburg had oom Franz geprobeerd om ook zijn zus en zwager mee te krijgen. Hij en tante Greta zouden eerst met de trein

naar Hamburg komen, waarna ze met z'n allen in Kiel aan boord konden gaan. Maar zijn vader wou er niets van weten. "Op een nazischip? Dat nooit!" had hij geroepen. "Dank je, Franz, maar we kunnen zo'n reis nu echt niet maken," had zijn moeder gezegd. "Eerst moet Klaus meer tot rust komen." Toen ze de grote teleurstelling zag bij Helmut en Olga, had ze haar broer vragend aangekeken "Kunnen de kinderen misschien toch met jullie mee?"

Ze voeren op de Wilhelm Gustloff, een groot wit schip waarvan Helmut al een paar keer foto's had gezien in de krant. Het was sinds vorig jaar het nieuwe paradepaardje van de Duitse vakantievloot van Kraft durch Freude en vernoemd naar een bekende nationaalsocialist, die vlak voordat het schip van stapel liep, in Davos was vermoord door joodse verzetsmensen. "Schande, dat ze dit schip naar die fascist Gustloff genoemd hebben!" had zijn vader geroepen toen hij naar die foto's keek. Helmut had dat niet begrepen, het was toch een geweldige boot?

Helmut vond de reis fantastisch. Al na een dag was hij de bedrukte stemming en het beklemmende zwijgen van thuis vergeten. Zijn jongere nichtjes vonden hem erg stoer, waardoor hij steeds beter in zijn vel kwam te zitten. Ze hadden veel geluk, de hele reis was de zee kalm met heldere blauwe luchten die het

uitzicht bij het naderen van Rostock en Stralsund geweldig maakten. Hun bezoek aan Rügen was werkelijk zo mooi als hij had gehoopt, het vakantiehuis voor de soldaten bleek er nog veel langer dan hij zich had voorgesteld.

Toen ze op de laatste dag de havenstad Danzig naderden, stond Helmut weer aan de reling, kijkend naar de hoge rode bakstenen gebouwen aan de haven. Het regende lichtjes onder een grijs wolkendek en ook de ogen van Helmut stonden somber, hij zag als een berg op tegen het afscheid van zijn oom en tante.

De volgende dag zagen ze hun moeder weer. Ze was naar het station van Danzig gekomen om Helmut en zijn zusje op te halen, alleen. “Hoe gaat het met Klaus?” vroeg oom Franz zodra hij de onrustige blik van zijn zus zag. “Nu niet, Franz, laten we morgen even bellen. Ik wil eerst de kinderen weer thuis hebben.”

Bij het afscheid konden Helmut en Olga hun oom en tante maar moeilijk loslaten.

“Wat fijn dat jullie met ze mee konden, hoe is het geweest?” begon hun moeder in de trein die, hoe anders dan het schip, zonder schommelen strak en glad vooruit gleed.

“Wat is er met papa?” Olga kwam er sneller mee dan hij dit keer. “Is hij nog steeds ziek?” vroeg ze.

“Papa is voor een tijdje ergens anders heen. Hij zegt te weten waar meneer Groswald is. Weet je wel, die aardige man die vaak bij ons op bezoek komt. Papa is bang dat hem iets is overkomen. Hij is dat nu aan het uitzoeken en moet daarvoor ook naar de familie van meneer Groswald.”

Helmut keek zijn moeder lang aan, haar ogen en stem verraadden dat er veel meer aan de hand was. Hij zag de tranen bij zijn zusje en besloot niet door te vragen. “Hopelijk lukt het hem, mama. Dat zou fijn zijn.”

Gerard, najaar 1938

Gerard van Weele, klein van stuk, de twintig gepasseerd en nog steeds voorzien van een blonde kuif, was die middag direct na het laatste practicum naar de sociëteit gegaan. Daar was hij onder de mensen. Hij kon nog steeds moeilijk wennen aan het alleen-zijn op zijn studentenkamer. Zijn hospita was erg aardig maar als weduwe ook eenzaam. Gerard werd dan ook regelmatig uitgenodigd voor een kop thee in de namiddag. Hij voelde zich dan slecht op zijn gemak, veel liever trof hij andere studenten en in zijn tweede jaar was hij lid geworden van de studentenvereniging Ceres.

Zodra het signaal van de sociëteitskeuken was afgegaan, had hij een groot bord gepakt en was daarmee in de rij gaan staan voor het opscheppen van de kost van de dag. Aan zelf koken was hij nog niet begonnen. Hij hield er niet van en gelukkig wilde ook zijn hospita niets weten van studentengerommel in haar keuken. Misschien nog belangrijker, hij kon het niet. Thuis had zijn moeder altijd gekookt en geen pogingen gedaan hem en zijn oudere broer Hendrik er iets van mee te geven.

Nadat zijn bord door de altijd nors kijkende keukenmeester argeloos was gevuld met boerenkool en worst, stapte Gerard op een tafel af waar een jaargenoot zat met wie hij die middag tijdens het practicum had samengewerkt.

“Gerard, kom erbij zitten, man. Al wat bekomen van het standje van Beukema?” Gerard zette zijn bord lachend op het formica-grijze tafelblad en ging naast hem zitten. “Wat was het weer raak, zeg, ik wist al bij het lezen van de opdracht dat het vanmiddag een drama zou worden. Geen wonder dat de assistent boos op me werd. Het is ook niets voor mij, dat gepruts met vloeistoffen in pipetten en buretten. Dat gaat me slecht af.”

De tafels in de luidruchtige, met felle lampen verlichte mensa waren in een lange rij opgesteld. Terwijl hij naast zijn studiegenoot was aangeschoven, waren er aan de tafel naast hem twee ouderejaars neergestreken. De student schuin tegenover hem kwam er zonder schroom voor uit dat hij had meegeluisterd. “Aha, weer eentje die sneuvelt in het lab,” zei hij met een lichte spot naar Gerard kijkend. “Maar maak je vooral niet druk, jongen. Er zijn hier veel leukere dingen te leren dan het mengen van vloeistoffen en het wachten op een knal.”

Gerard keek onderzoekend naar de veroorzaker van deze onverwachte inbreuk. De jongeman was groot en zeker al een paar jaar ouder dan hijzelf. Zijn

voorkomen straalde iets vertrouwenwekkends uit, genoeg om de uitnodiging aan te nemen. “Nou, ik zou er ook graag onderuit komen maar het laboratoriumwerk is helaas verplichte kost voor mijn studie.” “Oh, wat studeer je als ik vragen mag?” De ongenode tafelman keek hem tot zijn verrassing oprecht geïnteresseerd aan. “Tropische plantenteelt,” antwoordde Gerard. “En daarbij moeten we nu eenmaal ook wat leren over stikstofverbindingen en bemesting,” voegde hij eraan toe alsof hij zich moest verantwoorden.

“Zo, plannen voor de tropen? Wonen je ouders in Indië?” Gerard twijfelde even of hij zin had in een vervolg, waarom werden zijn ouders er nu bijgehaald? Hij keek zijn andere buurman aan voor hulp maar die trok zijn wenkbrauwen op. “Is dat zo, Gerard?,” vroeg deze. Gerard voelde dat hij met twee onderzoekers aan zijn zijde geen keus meer had.

“Nee, maar mijn vader is kapitein op de grote vaart. Hij komt wel eens in Nederlands-Indië. Drie jaar geleden, ik zat toen in het laatste jaar van de HBS, was hij voor het eerst naar Batavia geweest. Hij kwam daar heel enthousiast van thuis. De eigenaar van een suikerrietplantage was op zijn schip mee teruggevaren en die had hem ervan overtuigd dat een studie in Wageningen voor mij het beste zou zijn.” Zich afvragend of hij wel verder moest gaan met dit verhaal, keek hij beurtelings naar de beide mannen

aan de tafel en zag dat die meer wilden horen. “Mijn vader wist dat ik niet van plan was de zee op te gaan en de wereld rond te varen, iets wat hij wel jammer vond. Nou, en om toch wat van de wereld te kunnen zien, vond mijn vader dat ik het beste naar Wageningen kon gaan. Hij had goed geluisterd naar de plantagebaas en ik geloofde dat natuurlijk, ik was net zeventien toen.”

“Goed verhaal zeg... eh, hoe heet je als ik het vragen mag? Ik ben Adriaan van Hoorn.” Opnieuw viel Gerard op hoe welgemanierd deze jongeman was, iets dat hem beviel. “Gerard van Weele, aange-naam.” Ze legden hun bestek op tafel en gaven elkaar de hand.

“Wat studeer jij, als ik vragen mag?” vroeg Gerard. “Zeker iets waar je geen laboratorium bij nodig hebt?” Ze keken elkaar lachend aan. “Nee, man, ik boor in bodems en leer hoe ik met strakke lijnen nieuw land kan inrichten.” Gerards gezicht werd een groot vraagteken. “Geen idee, Gerard? Ik studeer Landinrichting en Cultuurtechniek, nooit van gehoord?” Gerard had er inderdaad een student wel eens over horen praten en daarbij vooral aan grote graafmachines gedacht, iets dat hij niet echt interessant vond. “Nou, eerlijk gezegd weet ik er maar weinig van,” antwoordde hij. “Wat is er zo leuk aan?” Adriaan zette zijn stoel meer naar de tafel en boog langzaam voorover. “Ken je de Zuiderzeewerken?”

Ben je wel eens in de Wieringermeer geweest? Als je daar kijkt, zie je wat ik bedoel. Allemaal nieuw land met moderne boeren, dat zie je nergens in Europa. En bij Cultuurtechniek leer je hoe je dat doet.” Gerard knikte en haalde lichtjes zijn schouders op. Adriaan leek er niet door afgeremd en keek opnieuw geïnteresseerd naar Gerard. “Waar kom je vandaan, Gerard? Je achternaam verradt een Zeeuwse afkomst.” Gerard bloosde even. “Jawel heej. Ken jij Walcheren, niets geen strakke lijnen daar maar wel erg mooi hoor! Ik hou juist van het oude cultuurlandschap daar, laat jullie machines er alstublieft wegblijven!” Lachend stootte hij zijn andere buurman aan.

Na het eten nodigde Adriaan hem uit om nog een biertje te nemen aan de bar. Op Adriaans vraag of Gerard vaak op de sociëteit kwam eten, smoesde hij over een te kleine keuken bij zijn hospita. Adriaan leek het te geloven. “Ja, dat is niet ideaal. Ik zit met mensen van Ceres in een huis in de Heerestraat, alle ruimte en alle vrijheid daar.” Na een korte stilte keek hij Gerard opnieuw aan. “Er komt volgende maand een kamer vrij, misschien is het wel iets voor jou.” Even meende Gerard dat hij voor de gek werd gehouden. Hij voelde echter ook dat deze serieuze vent zo iets niet voor de grap zou zeggen. De gedachte aan een kamer in een echt studentenhuis in het

centrum van Wageningen trok hem erg aan. “Nou, dan kom ik graag eens kijken. Reuze bedankt voor het aanbod.”

Adriaans antwoord bevestigde zijn gevoel. “Kom morgen maar even langs, dan kun je zelf kijken en ook mijn huisgenoten zien.”

Blij met zijn nieuwe kennis en met de onverwachte kans om volop deelgenoot te gaan worden van het Wageningse studentenleven, vertrok hij naar zijn kamer. Mijn hospita zal er wel niet zo blij mee zijn, dacht hij in het donker op zijn fiets.

Helmut, voorjaar 1939

De ochtendpauze was het leukst. Elke dag kwamen de mannen om negen uur bij elkaar in het houten hok met de kachel. Dan waren ze al vanaf zeven uur aan het sjouwen geweest met jonge bomen aan een zware wortelkruit of hadden ze al rijen coniferen geschoffeld. Helmut hield van het samenwerken in de buitenlucht en de grappen bij de koffie. Dat ze af en toe ook hem daarbij uitlachten, vond hij niet erg, hij lachte dan gewoon mee. Zijn vriend Jürgen zat altijd naast hem, al sinds het eerste jaar van de tuinbouwschool waren ze hechte kameraden.

Jürgen kwam uit Schöningsdorf, in de buurt van Meppen, waar zijn ouders nog altijd woonden. Toch was hij naar deze school bij Hamburg gestuurd, op wel een dag reizen vanaf Meppen. Zijn oom was er leraar en Jürgen logeerde bij hem thuis.

De twee hadden zich voor hun praktijklessen aangemeld bij deze boomkwekerij en inmiddels wisten de oudere mannen wel een beetje wat voor vlees ze in de kuip hadden. Helmut werd wat ontzien. Toen hij een keer met grote tegenzin toch wat vertelde over het verdwijnen van zijn vader, waren de mannen erg

stil geworden alsof ze niet durfden te reageren. Ze hadden elkaar zwijgend aangekeken, iets dat bij hem de ongerustheid over zijn vader alleen maar sterker maakte.

Nee, dan Jürgen, die was blijkbaar een wat gemakkelijker prooi voor ze. Zijn vader had een veenderij en al een paar keer had Jürgen bij de koffie enthousiast verteld dat hij later de baas zou worden van wel twintig veenarbeiders. Helmut vond dat een heel stoer verhaal maar had tot zijn verbazing gezien dat ze Jürgen er vaak mee plaagden, iets waarvan hij niets begreep.

“Zeg, Jürgen,” zei een van de mannen terwijl hij enkele blokken hout in de roetzwart aangeslagen kachel deed. “Kan je vader niet wat goede turf meebrengen als hij je weer een keer ophaalt? Dan doet hij er tenminste wat nuttigs mee. Het zal wel slecht spul zijn maar vertel hem maar dat wij niet te beroerd zijn hem ervan af te helpen. Trouwens, het hout wordt ook steeds duurder, dus misschien willen we er wel iets voor betalen. Maar eerst een keer gratis uitproberen natuurlijk.” Flauwe grappen weer vanochtend, dacht Helmut, een slap gegrinnik was de oogst.

“Misschien,” antwoordde Jürgen. “Ik wil het hem wel vragen maar alleen als het ook voor mij wat oplevert.” Jürgen knipoogde erbij. Blijkbaar vond hij het zelf een prima antwoord. Hij gaf Helmut een por in de zij. “Zie je wel, goede handel, man!”